

Ἐπὶ τοιοῦτον ποικίλλοντα ἐν ἐκάστῳ ἀτόμῳ, κατὰ τὴν ἰσχὺν τῆς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς ἐνεργείας, βαθμὸν ἀπεκδεχόμενος τὴν ἐνέργειαν τῆς φύσεως, οὐχ ἥττον ζητεῖ ὑπὲρ τοῦ παιδὸς ἐν ἀρχικὸν ἠθικὸν κεφάλαιον τὴν ἐντιμὸν γέννησιν. Δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ ἀπαίτησις αὕτη τοῦ Πλουτάρχου εἶναι τὸ σπέρμα τῆς ἰδέας τῆς ἐξελιξέως τοῦ Spenser· ἀποτελεῖ μόνον τὴν ἠθικὴν ἀκεραιότητα, ἣτις εἶναι ἐν τῶν καθηκόντων τῶν γονέων καὶ ἣτις θὰ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τοῦ παιδὸς μίαν ἀρχικὴν μειονότητα.

Τὸ ὑπόλοιπον τῆς προσπαιθείας πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρετῆς ζητεῖ παρὰ τῆς ἀγωγῆς, χωρὶς ἄλλως τε νὰ φαίνεται ἐπιδιώκων ἀπραγματοποιήτῳ τινὰ βαθμὸν ἰδανικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου.

Συμπέρασμα. Φανερὸν εἶναι ὅτι ἡ λεγομένη ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀρετὴ δὲν διαφέρει οὐδὲ τῆς φυσικῆς τελειότητος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Rousseau, οὐδὲ τῆς μελλούσης τελειότητος τοῦ μέλλοντος τοῦ Spenser. Εἴτε τελειότης ὀνομασθῆ, εἴτε κατὰ τοῖς ἐπικουρίοις εὐτυχία εἴτε κατὰ τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Herbart ἀρετὴ, τὸ πρᾶγμα πάντοτε μένει τὸ αὐτὸ διὰ πάντα τὰ σταθερὰ φιλοσοφικὰ καὶ παιδαγωγικὰ συστήματα. Δηλ. ὁ σκοπὸς πάντων τῶν παιδαγωγικῶν συστημάτων εἶναι ὁ αὐτὸς ἡ **ἠθικὴ τελειότης τοῦ ἀνθρώπου**· ἡ μεταξὺ των διαφορὰ ἐνυπάρχει μόνον ἐν τῇ θέσει, ἣν ἕκαστον τῶν συστημάτων δίδει εἰς τὴν τελειότητα τείνει ἐν τῷ παρελθόντι (Rousseau), ἐν τῷ παρόντι (Herbart, Πλούταρχος) ἢ ἐν τῷ μέλλοντι (Spenser) καὶ ἐν ταῖς πρὸς ταύτην ἀγούσαις ὁδοῖς, ἃς ἐκαλέσαμεν **μέσον** ἢ **σχέδιον** ἐκάστου παιδαγωγικοῦ συστήματος.

Β'. Σχέδιον δι' οὗ τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν του.

Β'.—Σχέδιον δι' οὗ τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν του.

Τοῦ σκοποῦ τῆς ἀγωγῆς τελείντος ὡς ἐξακολουθήσωμεν ἤδη τὴν συγκριτικὴν ἐξέτασιν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ ἀγωγή θὰ ἐπιτύχῃ τὸν

σκοπόν της ἐν τοῖς συστήμασι τῶν προμημονευομένων παιδαγωγῶν.

Κατὰ Rousseau. Ὁ Rousseau χωρίζει καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἀνδρῶν προτάσσει χρονολογικῶς τὴν ἀγωγήν τοῦ σώματος ἀπὸ τὴν τῆς ψυχῆς. « Ἡ φύσις, λέγει, ἠθέλησεν ἵνα τὸ σῶμα ἀναπτυχθῆ ἢ πρὸ τῆς ψυχῆς ». Οὕτω διακρίνει τρεῖς περιόδους ἀγωγῆς ἐν τῇ ἡλικίᾳ τοῦ παιδός : ἡ πρώτη μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν 12 ἐτῶν εἶναι περίοδος τῆς ἀποκλειστικῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ ἀγωγή δὲν ἐπεμβαίνει εἰ μὴ ὑπὸ τύπον ἀρνητικὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῆς προσκλήσεως κακῶν ἕξεων.

Οὐδεμίαν θετικὴν διδασκαλίαν ἠθικὴν ἢ πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων.

Πρέπει ὁμοίως νὰ σημειωθῆ ἐν παρόδῳ ἀντίφασίς τις τοῦ Rousseau εἰς τὴν *Mouvelle Héloïse*. « Ἐνα καλὸν φυσικὸν πρέπει νὰ καλλιεργηθῆ » . . . πρέπει νὰ διδάξωμεν τὰ παιδιά νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὴν μητέρα των ».

Ὁ θετικὸς τύπος τῆς ἀγωγῆς ἀρχεται ἀπὸ τῆς δευτέρας περιόδου διὰ τῆς διδασκαλίας κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν ὠφελίμων εἰς τὸν πρακτικὸν βίον γνώσεων, καὶ συνεχίζεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τοῦ παιδός κατὰ τὴν τρίτην περίοδον ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ 15 ἔτους, ἡλικίας καθ' ἣν « τὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν ».

Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀνάπτυξις ἐπιδιώκεται διὰ τῆς ἐνισχύσεως τοῦ φυσικοῦ ἀγαθοῦ αἰσθημάτων.

Ὡς ἡ θεωρητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ οὕτω καὶ ἡ βαθεῖα φιλοσοφικὴ γνῶσις δὲν ἐπιδιώκεται ὑπὸ τοῦ συστήματος τοῦ Rousseau.

Εἶπομεν ἤδη ὅτι αἱ γνώσεις τοῦ Αἰμιλίου (1) δὲν ἀποτελοῦνται παρὰ ἀπὸ στοιχειώδεις πρακτικὰς γνώσεις καὶ τὴν τέχνην τοῦ λεπτοῦργοῦ ἀποκτηθείσας ἐντὸς τριετίας. Καὶ ὅταν ὀλίγον κατόπιν μὲ τοιαῦτα μόνον ἀνεπαρκῆ καὶ στοιχειώδη ἐφόδια γνώσεων καὶ μὲ ἀνάπτυξιν τινα τοῦ φυσικοῦ ἠθικοῦ αἰσθημάτων ἐνάγει τὸν Αἰμίλιον εἰς τὸν νυμφικόν

1. Ὁ Rousseau ἀνέπτυξε τὸ παιδαγωγικὸν του σύστημα ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ Αἰμιλίου ἐν τῇ ὁμονύμῳ βιβλίῳ.

προϋτάλαμον, δικαιούται τις, νομίζω, να ἐρωτήση μήπως ὁ Rousseau προετοίμαζε διὰ τοῦ συστήματός του κοινωνίαν ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀγαθῶν ξυλουργῶν καὶ σιδηρουργῶν.

Κατὰ τὸν Herbart : Εἶπομεν ὅτι ἡ γνῶσις, ἡ θέλησις καὶ ἡ δύναμις ἀποτελοῦσι τὸν σκοπὸν τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Herbart.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν γνῶσιν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ αὕτη ὑπὸ διπλὴν ὄψιν· ὑπὸ τὴν ὅψιν τὴν ἀφορῶσαν τὰς γνώσεις τὰς ἀναγκαίας (ἐπαγγελματικὰς) διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ ὑλικοῦ βίου δηλ. τὴν διανοητικὴν ἐκπαίδευσιν, καὶ ὑπὸ τὴν ἑποικὴν τὴν ἀφορῶσαν τὴν γνῶσιν τοῦ ἠθικοῦ δηλ. τὴν σχετιζομένην πρὸς τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ διανοητικὴ ἀνατροφή δέον γενικῶς κατὰ τὸν Herbart νὰ ᾖ θετικὴ ἢ ἀφηρημένη κλασικὴ λεγομένη ἐκπαίδευσιν εἶναι παραδεκτὴ μόνον διὰ προνομιούχον τινὰ μερίδα τῆς κοινωνίας· «ἡ κοπιώδης ἐργασία ἢ ἀπαιτούμενη διὰ τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν δὲν ἀνταμείβεται σήμερον διὰ τοὺς κόπους τῆς παρὰ δι' ἐκείνας οἵτινες πρὸς τὴν ἐνδεδειγμένην φυσικὴν ἰδιοφυίαν των ἐνοῦσι σταθερὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτύχωσι ἐν μεγάλῳ βαθμῷ τὴν κλασικὴν ἐκπαίδευσιν».

Ἐν τούτοις τὰς θετικὰς ταύτας γνώσεις ὁ Herbart θέλει οὐχὶ περιοριζομένας ἀποκλειστικῶς περὶ μίαν μόνον εἰδικότητα· τοιαύτη λέγει, στενὴ ἐκπαίδευσιν στενεύει τὸ πνεῦμα· τὰς θέλει εὐρείας καὶ ἐγκυκλοπαιδικάς.

Ἡ γνῶσις τοῦ καλοῦ μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς θελήσεως καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτόμου θὰ ἐξασφαλίση κατὰ τὸν Herbart τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν παραδέχεται τὴν συμβολὴν τοῦ αἰσθήματος : τὸ αἶσθημα κατὰ τοῦτον δὲν εἶναι παρὰ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἰδέας.

Τὸ πρῶτον ὅθεν στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως εἶναι ἡ γνῶσις : «Τὸ δύνασθαι ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ γνωρίζειν». Καὶ διὰ τοῦτο τὸ μικρᾶς ἡλικίας παιδίον τὸ στερούμενον γνώσεων, στερεῖται καὶ ἠθικοῦ

χαρακτήρος· δὲν ἔχει παρὰ μόνον ἐπιθυμίας ἢ ἰδιοτροπίας προερχομένας ἐκ τοῦ φυσικοῦ του ὄργανισμοῦ.

Ὁ Herbart οὐδόλως γνωρίζει τὴν διανοητικὴν ἀγωγὴν τῆς ἠθικῆς· διότι ὁ σχηματισμὸς τοῦ χαρακτήρος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ πνεύματος· ἡ διανοητικὴ σκέψις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θελήσεως καὶ αἱ πράξεις θὰ συμμορφωθῶσιν πρὸς τὰς ἰδέας.

Οὕτω τὸ μέσον δι' οὗ ἡ ἀγωγή τοῦ Herbart ἐπιζητεῖ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς εἶναι μία διανοητικὴ ἐκπαίδευσις παρέχουσα συγχρόνως καὶ τὴν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ συγχρόνως μία ἀνάπτυξις τῆς πρὸς τὸ καλὸν θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ Spenser : Ὁ Spenser μεθοδικώτερος ὄλον καταστήνει τὰς γενικὰς γραμμὰς (σχέδιον) τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος ἀρχόμενος ἀπὸ μιᾶς ταξινομήσεως τῶν καθήκοντων τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ καθήκοντα ταῦτα κατὰ Spenser εἶναι τὰ ἑξῆς :

Πρῶτον καθήκοντα πρὸς ἑαυτὸν συνιστάμενα εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας τοῦ ἀτόμου του καὶ τὸ κέρδος, καὶ μάλιστα ἐν σχετικῇ ἀφθονίᾳ, τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου.

Δεύτερον τὰ καθήκοντα ὡς οἰκογενειάρχου, περιλαμβάνοντα καὶ τὴν διατροφήν καὶ ἀγωγὴν τῶν τέκνων του καὶ

Τρίτον τὰ καθήκοντα ἀπέναντι τῆς κοινωνίας.

Τέλος τὰ αἰσθητικὰ καλούμενα καθήκοντα συνιστάμενα εἰς τὴν κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς ἱκανοποίησιν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ διὰ τῆς καλλιτεργείας τῆς φιλολογίας καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν.

Οὕτω ὁ Spenser ἀποβλέπων εἰς τὴν προσέγγισιν πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν δηλ. πρὸς τὴν ἐν τῇ τελειότητι τοῦ ἀνθρώπου ἐγκειμένην εὐτυχίαν, θέτει ὡς βᾶσιν τοῦ παιδαγωγικοῦ του συστήματος τὴν σπουδὴν τοῦ πρακτικῶς ἀφελίμου εἰς τὸν βίον, παραδεχόμενος τὴν καλλιτεργίαν τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ μόνον κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς.

Διότι, καίτοι λέγει : «Μολονότι ἐθέσαμεν τὴν φιλολογικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν τελευταίαν τάξιν, δὲν παύομεν νὰ τὴν ἐκτιμῶμεν ὅσον καὶ οἴσοσδήποτε ἄλλος. "Ἄνευ τῶν συγκινήσεων τῶν

προσδιδομένων ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς τέχνης καὶ τῆς φύσεως. ἡ ζωὴ θὰ ἔχανε τὸ ἥμισυ τοῦ θελγύτερου της», ἐν τούτοις καυτηριάζει δριμέως τὴν γενομένην κατάχρησιν τῆς κλασικῆς ἐκπαιδεύσεως λέγων διαδοχικῶς « Ὑπάρχει μία τάσις, ἀρχαία ὡς ὁ κόσμος, ἣτις ἐξηγεῖ καλῶς τὴν **μακρὰν ρουτίαν** ὅπου παρεάρθη ἡ ἐκπαίδευσις· εἶναι αὕτη ἡ τάσις τοῦ νὰ προτιμῶμεν τὸ εὐχάριστον τοῦ ὠφελίμου». « Σχηματίζουσιν ἄνθρωποι οὕτως εἰπεῖν πολυτελείας ἀντὶ νὰ διαπλάττωσι ἄνθρωπους ὠφελίμους». « πρὶν φροντίσουν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ζωῆς, ἠθέλησαν νὰ λάμπουν». τέλος ὅτι « ἐν τῶν μυστικῶν τῆς σημερινῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι τὸ νὰ μανθάνη τις νὰ χάνη τὸν χρόνον του». λέγων ὅμως ὅλα ταῦτα, τὰ πράγματι ἀληθῆ, ἀναγνωρίζει εὐθὺς κατόπιν τὴν ἀνεπάρκειαν μόνης τῆς θετικῆς γνώσεως πρὸς τὴν θετικὴν ἀγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι δὲ ἡ ἠθικὴ τοῦ Spenser ἡ ἠθικὴ τῆς ἀπολαύσεως, ἡ τῆς εὐτυχίας, ὑπὸ τὴν εὐγενῆ σημασίαν τῆς λέξεως· δηλ. ὁ Spenser φαίνεται ὡς φιλόσοφος Ἐπικούρειος.

Θεωρεῖ δὲ πρὸς τὴν τοιαύτην ἠθικὴν ἀγωγὴν ἀνεπαρκῆ ὄχι μόνον τὴν θετικὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἀπ' εὐθείας διδασκαλίαν τῆς ἠθικῆς. Πλανῶνται κατὰ τοῦτον οἱ νομίζοντες ὅτι δύνανται νὰ διδάξωσι τὴν ἀρετὴν διὰ μαθημάτων. « Πόσοι ἄνθρωποι, λέγει, γνωρίζουσι τὰ καθήκοντά των καὶ δὲν τὰ ἐκτελοῦσι. Καὶ πόσοι ἐκ τῶν καθηγητῶν τῆς ἠθικῆς δὲν ἐφαρμόζουσι τοὺς ὠραίους λόγους τοὺς ὁποίους διδάσκουσι ; »

« Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, λέγει, δὲν δύναται νὰ διδάξη τὴν ἠθικὴν.

Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μὲ τοὺς ναοὺς της, μὲ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀρχιτεκτονικῆς της, μὲ τὰς εἰκόνας της καὶ μὲ τὸ μυστηριῶδες φῶς καὶ τοὺς ψαλμούς της, ἅτινα καλοῦσι τὴν ψυχὴν πρὸς μετάνοιαν, δὲν κατορθοῖ νὰ ἐπιβάλη τὴν ἠθικὴν· πῶς θὰ τὴν ἐπιβάλουσιν οἱ ψυχροὶ τοῖχοι τοῦ σχολείου, ὅπου οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν συναντῶσι παρὰ χάρτας γεωγραφικὰς καὶ ζωολογικὰς πίνακας ; »

Οὕτω ὁ Spenser μὴ ἀντιλαμβανόμενος, ὡς φαίνεται, ὅτι τὸ ἀνυ-

πέρβλητον κενόν τὸ ὁποῖον εὐρίσκει ἐν τῷ ἡθικῷ καταρτισμῷ τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἐπληροῦτο, οὐχὶ διὰ ξηρῶν μαθημάτων ἡθικῆς, ὡς φαντάζεται, ἀλλὰ διὰ τῆς παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καλλιέργειας τοῦ αἰσθημάτων, στηρίζει τὴν ἡθικὴν του ἐπὶ τῆς φύσεως. Καὶ τοιουτοτρόπως κατὰ τοῦτον : «Τὸ ζῆν ἡθικῶς εἶναι τὸ ζῆν φυσικῶς».

Ἐν συνόψει τὰ μέσα δι' ὧν ὁ Spenser ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν του εἶναι : ἡ διανοητικὴ ἐκπαίδευσις, ἣτις θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀνετον ὑλικὴν ζωὴν διὰ θετικῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ ἡ φυσικὴ ζωὴ, ἣτις ἀποτελεῖ τὴν ἡθικὴν ζωὴν· δηλαδὴ τὸ σύστημα τοῦ Spenser καταλήγει σχεδὸν εἰς μόνην τὴν διανοητικὴν ἐκπαίδευσιν, περὶ τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ἀφελίμων διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τοῦ βίου· καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἡθικὴν ἐκπαίδευσιν ὁμολογεῖ οὐδὲν πλέον ἢ ἔλαττον τὴν ἀδυναμίαν του, καὶ ἐπαρίσταται εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸ ἔργον τῆς ἐξελίξεως.

Κατὰ Πλούταρχον. Εἶπομεν ὅτι κατὰ τὸν Πλούταρχον τρεῖς εἶναι οἱ παράγοντες τῆς ἀρετῆς (φύσις, μάθησις, ἀσκησις). Εἶπομεν ἐπίσης τὴν σκέψιν του ἐπὶ τοῦ παράγοντος φύσις. Θὰ συμπληρώσωμεν τὰ ἐπὶ τούτου λεχθέντα μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι τὴν ἐπιρροὴν ταύτην τῆς φύσεως τὴν θεωρεῖ πολλῶ κατωτέραν τῆς τῆς ἀγωγῆς.

Διότι καίτοι λέγει ὅτι ἡ μάθησις ἀνευ τῆς φύσεως εἶναι ἀνεπαρκῆς, φαίνεται νὰ εἶναι ἐντελῶς σύμφωνος μὲ τὸν Νομοθέτην τῶν Λακεδαιμονίων Λυκοῦργον ὅστις λέγει ὅτι «διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς μαθήσεως φθάνει τις εἰς τὴν ἀρετὴν» καὶ μετεχειρίσθη πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἰδέας ταύτης δύο κύλακας διαφόρως ἀνατραφέντας.

Ἡ συμφωνία του αὕτη πρὸς τὸν Λυκοῦργον φαίνεται ἐπίσης ἐκ τῶν φράσεών του : «Μία φύσις ἀνεπαρκῆς διορθοῦται διὰ συνεχοῦς διδασκαλίας, καθ' ὃν τρόπον διαφθειρεται διὰ τῆς χαλαρώσεως»· «τὸ γενόμενον διὰ τῆς τέχνης εἶναι ἰσχυρότερον τοῦ ἐκ φύσεως», καὶ ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα ἀριθμεῖ (γῆ ἄγονος καλλιεργηθεῖσα δίδει ἀφθόγους καρπούς κ. τ. λ.)

Οἱ ἄλλοι παράγοντες *μάθησις*, *ἄσκησις* δύναται τις εἶπειν ὅτι παρουσιάζουσιν ἀμφοτέροι τὴν ἀνατροφήν.

Εἶναι φανερόν ὅτι ὑπὸ τὸν ὄρον *μάθησις* πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ἡ θεωρητικὴ ἀγωγή καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον *ἄσκησις* ἡ πρακτικὴ τοιαύτη· ἡ τελευταία αὕτη ἀνταποκρίνεται πρὸ πάντων εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτήρος, ὅστις κατὰ τὸν Πλούταρχον δὲν εἶναι ἄλλο τι ἢ μικρὰ ἄσκησις καὶ συνήθεια.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν διεύθυνσιν ἣν ὄφειλον νὰ δώσωσιν εἰς τὴν μάθησιν, ὁ Πλούταρχος κατὰ τὴν ἀπομεμακρυσμένην ἐκείνην ἐποχὴν εὗρίσκετο ὑπὸ συνθήκας ὅλως διαφόρους ἢ οἱ παιδαγωγοὶ τῶν δύο τελευταίων αἰώνων.

Ἐν πρώτοις ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ εἰς τὰς κοινωνικὰς συνθήκας. Εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην αὕτην ἐποχὴν οἱ νόμοι ἀνεγνώριζον τὴν δουλείαν· συνέτρεχε δὲ εἰς τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν τοῦ Νομοθέτου καὶ ὁ δίκαιος ἐγωϊσμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων προκαλούμενος ὑπὸ τῆς μεγάλης διανοητικῆς ὑπεροχῆς καὶ τοῦ παρελθόντος τῆς φυλῆς. Οὕτω ἐν τῷ κοινωνικῷ τούτῳ συστήματι αἱ ἀνάγκαι τῆς ὑλικῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἐξησφαλίζοντο κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς ὑλικῆς ἐργασίας τῶν δούλων.

Ἐπειτα αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν εἶχον ἀκόμη ἀνακαλυφθῆ, τοῦτ' ὅπερ ἔγινε, δύναται τις νὰ εἴπῃ, κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ὀγδύου αἰῶνος χάρις εἰς τὸν Lavoisier¹.

Ἐπομένως ἡ μάθησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχε σκοπὸν σχεδὸν ἀποκλειστικὸν τὴν ἠθικὴν ἀγωγήν· καὶ καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατὰ τὰ λοιπὰ διανοητικὴν ἐκπαίδευσιν ἦτο ἀποκλειστικῶς ἐκεῖνο ὅπερ ὁ Spencei καλεῖ ἐκπαίδευσιν πολυτελείας· δηλ. μάθησις ἀρηρημένη φιλοσοφικὴ καὶ φιλολογικὴ.

Οὕτω ὁ Πλούταρχος δίδει ὡς κατεύθυνσιν τῆς προτεινομένης μαθήσεως τὴν φιλοσοφίαν.

Τὴν θεωρεῖ ὡς κύριον ἀντικείμενον τῆς θεωρητικῆς ἐκπαιδεύσεως·

1. Θεμελιωτὴν τῆς χημείας.

διότι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἰατρικὴ τῆς ψυχῆς· διὰ τῆς φιλοσοφίας μανθάνει τις νὰ διακρίνη τὸ καλὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου, ἐκεῖνο ὅπερ ὀφείλει τις νὰ ἐπιζητῆ ἀπὸ ἐκείνου ὅπερ ὀφείλει νὰ ἀποφύγῃ.

Διὰ τῆς φιλοσοφίας ἐπίσης μανθάνει τις νὰ ἀγαπᾷ τοὺς Θεούς, νὰ σέβηται τοὺς γονεῖς, νὰ τιμᾷ τοὺς γέροντας, νὰ ὑπακούῃ εἰς τοὺς νόμους καὶ τοὺς ἄρχοντας, νὰ ἀγαπᾷ τοὺς φίλους του, νὰ εἶναι τρυφερός πρὸς τὰ τέκνα του καὶ νὰ μὴ ὑβρίξῃ τοὺς δούλους· καί, τοῦθ' ὕπερ εἶναι μᾶλλον ἐνδιαφέρον, νὰ μὴ μεθύσκηται ὑπὸ τῆς εὐτυχίας οὔτε νὰ καταβάλληται ὑπὸ τῆς δυστυχίας, νὰ μὴ εἶναι ἔκλυτος εἰς τὰς ἡδονὰς οὔτε δούλος τῆς ὀργῆς.

Βλέπομεν οὕτω ὅτι ὁ Πλούταρχος δὲν στηρίζει μόνον τὴν ἐκπαίδευσιν ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς δεδομένης διὰ τῆς φιλοσοφίας.

Ἀπαιτεῖ ἐπίσης ἵνα ἡ ἐκπαίδευσις ἀναπτύσῃ τὸ φυσικὸν αἰσθημα τοῦ παιδός.

Αὐτὰ τὰ δύο, ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ αἰσθήματος διδόμενα διὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως εἶναι τὰ μορφοῦντα, τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Πλούταρχος εἶναι φιλόσοφος κατ' ἐξοχὴν αἰσθηματίας.

Θέλει νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς φίλους, νὰ εἴμεθα τρυφεροὶ πρὸς τοὺς παῖδας καὶ εὐμενεῖς πρὸς τοὺς δούλους. Ἡ αἰσθηματικὴ του φύσις φαίνεται πρὸ πάντων εἰς τὸ ἔργον του «οἱ Παράλληλοι Βίοι», ἐν τῷ ὁποίῳ βλέπωμεν ὅτι τὰ ψυχικὰ προτερήματα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τὸν ἐνθουσιάζουν.

Εἰς τοὺς «Παράλληλους Βίους» βλέπει τις καθαρὰ τὴν προσπάθειάν του ν' ἀναπτύξῃ τὸ αἰσθημα τοῦ ἀναγνώστου, τὸ ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ ἐνθουσιάσῃ ἐπίσης, δεικνύων αὐτῷ τὴν καλλονὴν τῶν προτερημάτων τῶν μεγάλων τούτων ἀνδρῶν.

Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν, πρὸς τὴν οἰκογένειάν του, πρὸς τὴν πατρίδα του καὶ τὴν κοινωνίαν δὲν εἶναι τόσο μεθοδικῶς γεγραμμένα εἰς τὸ «περὶ Παίδων ἀγωγῆς» τοῦ Πλουτάρχου, ὅσον ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Spenser. Ἐν τούτοις ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἔργῳ

ἐκείνω ὅλα ταῦτα τὰ καθήκοντα ἐκτεθειμένα· διότι σέβεσθαι τοὺς γονεῖς ἀγαπᾶν τὰ τέκνα εἶναι τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν οἰκογένειαν· ἀσχολῆσθαι καὶ ἐνδιαφέρεσθαι περὶ τῆς Πολιτικῆς, ὑπακούειν εἰς τοὺς Νόμους καὶ τοὺς ἄρχοντας, ἀγαπᾶν τοὺς φίλους, εἶναι εὐμενεῖς πρὸς τοὺς δούλους, εἶναι ἀκριβῶς τὰ καθήκοντα πρὸς τὴν Πολιτείαν καὶ τὴν κοινωνίαν.

Διὰ τὴν τελειοποίησιν λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὅλων αὐτῶν τῶν καθηκόντων, τὸ «περὶ Παίδων ἀγωγῆς» τοῦ Πλούταρχου μεταχειρίζεται ὡς μέσον τὴν φιλοσοφίαν, ἥτις θὰ δώσῃ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ αἰσθηήματος, ἥτις θὰ δώσῃ τὴν θέλησιν καὶ θὰ συμπληρώσῃ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς τοιαύτης θελήσεως τὴν δύναμιν τὴν παρασχευῖσαν παρὰ τῆς γνώσεως.

Ἐν συνόψει ὁ Rousseau ζητεῖ ἐν τῇ ἀγωγῇ ὀλίγας πρακτικὰς γνώσεις καὶ δι' ἀναπτύξεως τοῦ αἰσθηήματος τὴν διατήρησιν τῆς ἀρχικῆς ὑπὸ τῆς φύσεως δοθείσης τελειότητος.

Ἡ ἀγωγή τοῦ Herbart ζητεῖ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀπόκτησιν θεωρητικῶν γνώσεων διὰ τὸν πρακτικὸν βίον καὶ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν γνῶσιν τοῦ ἠθικοῦ καλοῦ καὶ τὸν σχηματισμὸν σθεναροῦ χαρακτῆρος γνωρίζοντος νὰ θέλῃ καὶ νὰ δύναται, καὶ ἀπαραιτήτου τόσον διὰ τὸν ἐν γένει βίον ὅσον καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Spenser συμφωνῶν πρὸς τὸν Herbart ὅτι ἡ μάθησις δέον ν' ἀποβλέπῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ὠφελίμου καὶ πρακτικοῦ, ὁμολογεῖ τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς γνώσεως καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἀνθρώπου τὴν ὁποίαν ἀναμένει κυρίως ἐκ τῆς φύσεως, ὅχι καθὼς ὁ Rousseau ὡς ἀρχικὸν δῶρον ταύτης, ἀλλὰ ὡς ὄριον τῆς διαδοχικῆς τελειοποιήσεως.

Ὁ Πλούταρχος πρὸ 17 αἰῶνων ἀποβλέπων κυρίως οὐχὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν γνώσεων ἐπαγγελματικῶν, (ὁ Ἕλληνας τῆς ἐποχῆς του δὲν εἶχε μεγάλην ἀνάγκην τοιούτων) ἀλλὰ εἰς τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν τοῦ

ἀνθρώπου, τὴν ἐζήτησεν ἐν τῷ συνδυασμῷ τῆς φιλοσοφικῆς γνώσεως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ αἰσθηήματος.

Νομίζω ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Πλουτάρχου καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἠθικῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀτελεστέρα ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν σχετικῶν ἰδεῶν τῶν τριῶν ἄλλων μεγάλων παιδαγωγῶν.

ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΓΩΓΗΣ

Ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν μεθόδων ἐκάστου τῶν ὑπ' ὄψιν παιδαγωγῶν!

Κατὰ τὸν **Rousseau**. Εἰς τὸν Rousseau ὀφείλομεν τὴν εἴσοδον ἐν τῇ παιδαγωγικῇ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδός.

Εὐχαριστημένος εἰς τὸ νὰ παρατηρῇ καὶ σπουδάξῃ τὴν παιδικὴν φύσιν, αὐτὸς ὁ πατήρ ὁ ἀποξενευθεὶς τῶν τέκνων του, ἔδαπάνη ὥρας κατασκοπεύων ἀπὸ τοῦ παραθύρου τῆς πενιχρᾶς οἰκίας του τὰ παιγνίδια τοῦς λόγους καὶ τὰς πονηρίας τῶν μικρῶν μαθητῶν τοῦ γειτονικοῦ σχολείου. «Ποτὲ ἄνθρωπος εἶπεν εἰς τὰ **Ὀνειροπωλήματα ἐνδὸς περιπατητοῦ** δὲν ἠγάπησε περισσότερο ἐμοῦ τοῦς μικροὺς παῖδας παίζοντας».

Καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς ἀτομικὰς παρατηρήσεις, ἐπικαλεῖται, καθ' ἣν ἐποχὴν ἔγραψε τὸν Αἰμίλιον, καὶ τὰς παρατηρήσεις πεπειραμένης μητρὸς (ἐπιστολαὶ πρὸς τὴν κυρίαν Creguy τὴν 15 Ἰανουαρίου 1759). Τὴν σπουδαιότητα δὲ τῶν παρατηρήσεων τούτων χαρακτηρίζων διὰ τῆς φράσεως «ἐὰν ἔκαμα προόδους τινὰς ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, αὗται ὀφείλονται εἰς τὴν εὐχαρίστησιν ἣν εὕρισκον νὰ παρατηρῶ τὰ παιδιά».

Εἶπομεν ἤδη εἰς τὰς τρεῖς ἐκπαιδευτικὰς περιόδους ἃς θέτει ὁ Rousseau ἐν τῇ ἀγωγῇ τοῦ παιδός.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, (μέχρι 12 ἐτῶν) ἡ μᾶλλον εὐθύς ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ παιδὸς ἐπιβάλλει εἰς τοὺς γονεῖς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν

φυσικῶν ἀπέναντι τῶν τέκνων τῶν καθηκόντων, καταδικάζων τὴν παράδοσιν τῶν παιδίων εἰς ξένας τροφὰς καὶ παιδαγωγὰς : « Εἶνε κατὰ τὸ ἥμισυ μητέρας, λέγει αἱ ἐμπιστευόμεναι τὰ τέκνα των εἰς τροφὰς μισθωτάς » καὶ ἀλλαχοῦ. « Δὲν ὑπάρχει ὄφθαλμὸς πατρικὸς παρὰ ὁ τοῦ πατρός, οὔτε ὄφθαλμὸς μητρικὸς ἢ ὁ τῆς μητρὸς. »

Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀπορρίπτει τελείως πᾶσαν θετικὴν διδασκαλίαν εἴτε ἠθικὴν εἴτε πρὸς ἀπόκτησιν γνώσεων.

Ἐκπαιδεύσεις μόνον ἀρνητικὴ παρακωλύουσα τὴν ἀνάπτυξιν ἐλαττωμάτων. Ἡ πρόωρος διδασκαλία λέγει ἐξαντλεῖ τὸ παιδίον, ἵνα εἴπη ἄλλοῦ « μεταχειρισθῆτε τὸν μαθητὴν Σας κατὰ τὴν ἡλικίαν του ». Τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸν μικρὸν ἄγριον Αἰμίλιον παίζοντα καὶ ζῶντα κατὰ φύσιν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ νὰ ἀρχίζῃ βαθμηδὸν νὰ σκέπτηται θεώμενος καὶ σπουδάζων τὴν φύσιν.

Ἡ θετικὴ διδασκαλία ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν περίοδον (ἡλικία 12—15 ἐτῶν):

Φαίνεται λησιμονῶν οὕτω ὁ Rousseau ὅτι ἡ πρότασις του αὕτη ἰσοδυναμεῖ μὲ πλήρη κατάργησιν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ διὰ τὸν ὅποιον ἡ ἡλικία αὕτη τῶν 12 ἐτῶν ἕως 15 εἶνε ἤδη ἡλικία ἀπαιτοῦσα τὴν ἐν μέτρῳ τινὶ ἀνταπόκρισιν εἰς τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας.

Καὶ κατὰ τὴν περίοδον ὅμως ταύτην ὁ Rousseau ὁμιλεῖ μετ' ἀποστροφῆς περὶ τῶν παρακωλυόντων τὴν φυσικὴν ζωὴν τοῦ ὑπαίθρου σχολείου καὶ τῶν διὰ τὰ θήλα μοναστηρίων καὶ μετ' ἴσης ἀποστροφῆς συμφωνῶν πρὸς τὸν Targot, ἀπορρίπτει τὰς ἀφηρημένας διδασκαλικὰς μεθόδους καὶ ἰδέας, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατατάσσει καὶ τὴν ἱστορίαν καθ' ὃν τρόπον διδάσκεται ἐν τοῖς σχολείοις.

Ὁ Αἰμίλιος ἐξακολουθεῖ σπουδάζων ἐν ὑπαίθρῳ διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων καὶ τῆς φύσεως, καὶ διὰ παραδειγμάτων ὧν ὁ Rousseau ἐξαίρει τὴν ἀποτελεσματικότητα « Ἐὐὸ παράδειγμα, τὸ παράδειγμα ἄνευ τούτου δὲν ἐπιτυγχάνει τις οὐδὲν μὲ τὰ παιδιά ».

Ὁ Rousseau ἔθεσεν οὕτω μετὰ τὸν Targot τὴν ἀρχὴν τῆς πρα-

γματομαθείας αναπτυχθείσης κατόπιν ὑπὸ τοῦ Frebel καὶ Pestalotzi.,

Ἰδιαιτέραν προτίμησιν δεικνύων ὁ Rousseau εἰς τὴν ἰχνογραφίαν λέγει: «Τὰ παιδιά, μεγάλοι μιμηταί, πειρῶνται τὰ πάντα νὰ ἰχνογραφῶσι». Οὕτω ὁ Αἰμίλιος σχεδιάζει ἀφθόνως. διὰ τῆς προσεκτικῆς οὕτω παρατηρήσεως τῶν διαφορῶν ἀντικειμένων ἀσκεῖται εἰς τὸ νὰ κρίνῃ καὶ ν' ἀντιλαμβάνηται τὰς μεταξὺ τῶν πραγμάτων σχέσεις.

Ἐπὶ πλέον ὁ Αἰμίλιος χειροτεχνῶν μαθητάνει τὴν τέχνην τοῦ ξυλουργοῦ. ἀναπτύσει οὕτω τὴν φυσικὴν του ἰκανότητα, τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν ἐργασίαν, τὰς πρακτικὰς γνώσεις καὶ τὸ παραγωγικόν του πνεῦμα.

Ἡ ἐν γένει ἐκπαίδευσις κατὰ Rousseau εἶνε ἡ μάθησις τοῦ πρακτικοῦ καὶ τοῦ ὠφελίμου, παραμένουσα μόλα ταῦτα λόγῳ τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ διατεταγμένου χρόνου, ἐντελῶς στοιχειώδης.

Ἡ Γυμναστικὴ ἀποτελεῖ ἐπίσης κατὰ τὸν Rousseau ἀπαραίτητον μέρος τῆς ἀγωγῆς. Ὁ Αἰμίλιος διὰ τῆς ἀσκήσεως γίνεται ῥωμαλέος ὡς ἀθλητής. Ὁ Targot πρὸ τοῦ Rousseau ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου παραπέμπει τὸν ἀναγνώστην του εἰς τὸν Montaigne θὰ εὑρισκετο πληρέτερον ἐν τῷ δικαίῳ ἢ τὸν παρέπεμπε εἰς τοὺς Σπαρτιάτας ἢ τοὺς ἀρχαίους Ὀλυμπιονίκας ἢ τοῦλάχιστον εἰς τὸν Πλούταρχον.

Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ (μετὰ τὸ 15ον ἔτος) ὁ Rousseau εἰσέρχεται ἐν τῇ ἠθικῇ διαμορφώσει τοῦ ἀνθρώπου. Δεικνύει εἰς τὸν Αἰμίλιον τοὺς δυστυχεῖς καὶ ἐξεγείρει τὰ εὐγενῆ του αἰσθήματα.

Τὸν καθιστᾷ ἐξόχως φυλάνθρωπον καὶ ὠφέλιμον πρὸς τοὺς ὁμοίους του: τὸν διδάσκει «Κηρύχθητι φανερῶς προστάτης τῶν δυστυχῶν· ἔσο δίκαιος, φυλάνθρωπος, ἐλεήμων».

Ὁ Αἰμίλιος σκληραγωγηθεὶς σωματικῶς κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον, σκληραγωγεῖται καὶ ἠθικῶς· μαθητάνει νὰ ὑποφέρῃ ἰσχυροποιεῖ οὕτω τὴν ἠθικὴν του ὑπόστασιν καὶ τὸν χαρακτῆρα του.

«Ὁ μαθητής μου, λέγει ὁ Rousseau» ἐξερχόμενος τῶν χειρῶν μου δὲν θὰ εἶνε αὔτε Μεγιστάν, οὔτε στρατιώτης, οὔτε ἱερεὺς· θὰ εἶναι

πρωτίστως ἄνθρωπος, θὰ δύναται δηλ. νὰ εἶνε πᾶν ὅτι ὀφείλει νὰ εἶνε.

Πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην διαμόρφωσιν ἡ εἰλικρίνεια καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη τοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν διδάσκαλον καὶ ἡ ἀμειβαία ἀγάπη καὶ ἡ ψυχολογικὴ ἐπικοινωνία εἶναι ἀπαραίτητος.

Καὶ πρὸς τοῦτο ὁ παιδαγωγὸς δέον νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει του τὴν φράσιν τοῦ Rousseau: « Ἐὰν δὲν ἀνοίξης τὴν καρδίαν σου, ἡ τῶν ἄλλων θὰ μείνῃ κλειστή· πρέπει νὰ δείξης εἰς τὸν μαθητὴν σου τὸ ἐνδιαφέρον σου, πρέπει νὰ τῷ δώσης τὴν ἀγάπην σου ».

Τέλος ὁ Αἰμίλιος ταξιδεύει· ἀλλ' οὐχὶ πρὸς διασκέδασιν, ἀλλὰ, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἐκτέλεσιν ἐκπαιδευτικῶν περιόδων ἐν τῇ ξένῃ (Stages scolaires)· ἐκμανθάνων οὕτω χρησίμους ξένας γλώσσας, καὶ κυρίως διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας πάντοτε παρατηρήσεως, σπουδάζων τὰ ξένα ἠθικὰ καὶ τοὺς ξένους νόμους θὰ δυνηθῆ, ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα του, ν' ἀντιληφθῆ κάλλιον τῶν ἐν αὐτῇ πολιτικῶν ἐλαττωμάτων καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διόρθωσιν τούτων.

Τέλος ὁ Rousseau ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Σοφίας πραγματεύεται εἰδικῶς καὶ περὶ τῆς ἀγωγῆς τῆς γυναικός.

Κατ' ἀρχὴν θεωρεῖ τὴν γυναῖκα ὡς ἀσθενῆ καὶ γενικῶς κατωτέρα τοῦ ἀνδρός.

Ἡ ἐκπαίδευσίς της καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς γνώσεις ἐντελῶς περιορισμένη καὶ μὴ ὑπερβαίνουσα τὸ ἀναγκαῖον ὄριον πρὸς διαχείρησιν τοῦ συζυγικοῦ οἴκου· ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὰς καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν παιδῶν ἀρχάς του ἡ στοιχειώδης αὕτη ἐκπαίδευσίς τῆς κορασίδος ἀρχεται ἐνωρίς.

Αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις καὶ τέρψεις ἀνήκουσι κατὰ τὸν Rousseau εἰς τὴν κόρην· μετὰ τὸν γάμον ἡ ἀτμόσφαιρα ἐν ἣ ἢ ζῆ ἡ γυνὴ δέον νὰ περιορίζηται ὑπὸ τῶν ὀρίων τοῦ συζυγικοῦ οἴκου.

Ἡ ἀπειρος γλυκύτης, ἡ ἀπεριόριστος ὑποταγή, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς τὸν ἄνδρα ἀποτελοῦσι, κατὰ τὸν Rousseau, τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τῆς γυναικός, ἡ ὅποια διὰ τῆς γλυκύτητος ταύτης καὶ τῆς ὑποταγῆς

απορροῖ ἐν πολλοῖς νὰ εἶναι πραγματικῶς αὐτὴ ἡ κυβερνήτις τοῦ ἀνδρός.

Γενικῶς ὁ Rousseau ὁ φιλόσοφος, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ παρεχώρησε τὴν θέσιν του εἰς Rousseau τὸν ποιητὴν.

Ὁ Αἰμίλιος ἦτο τέλειος ἀνὴρ, δὲν ἦτο ὅμως τέλειος ἄνθρωπος· ὁ τέλειος ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ συμπληρώσει τοῦ Αἰμιλίου καὶ τῆς Σοφίας.

Μέθοδοι τοῦ συστήματος τοῦ Herbart.

Ἡ ἐκπαίδευσις πρωτίστως δέον νὰ ἐγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδός. Τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ἡ κλίσις ἣν ἔχει τις δι' ἐν πρᾶγμα καὶ ἥτις κάμνει ὥστε νὰ εὐρίσκῃ τις εὐχαρίστησιν εἰς αὐτό· δηλ. εἶναι ἡ ὄρεξις τοῦ πνεύματος.

Διὰ τὸν διδάσκαλον τὸ νὰ εἶναι ἀνιαρὸς εἶναι τὸ μέγιστον τῶν ἐλαττωμάτων· τὸ πρῶτιστον καθήκον του εἶναι νὰ κινῇ τὸ διαφέρον τοῦ μαθητοῦ. Τὸ θέλγητρον τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ, καὶ τοῦ ὠραίου, ἰδοῦ ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς ἀγωγῆς.

Αἱ κύριαί πηγαὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι δύο : Ἡ περιέργεια ἡ προκαλουμένη ὑπὸ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως τῶν φυσικῶν πραγμάτων, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ προκαλούμενον ἐκ τῆς σπουδῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ὑπὸ τοῦ παιδαγωγοῦ ἐκμετάλευσις τοῦ πρώτου θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς διδασκαλίας τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ἐκμετάλευσις τοῦ δευτέρου θ' ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς διδασκαλίας τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον.

Ἄφ' ἑτέρου τὸ διαφέρον, καὶ τὸ πρὸς σπουδὴν τῶν πραγμάτων καὶ τὸ πρὸς σπουδὴν τῶν ἀνθρώπων, περιλαμβάνουσι τρεῖς φάσεις διαδοχικάς.

Τὸ ἐμπειρικὸν διαφέρον δηλ. τὸ γινόμενον ἐκ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως, τῶν πραγμάτων, τὸ θεωρητικὸν διαφέρον, τὸ συνιστάμενον ἐν τῇ περιεργείᾳ πρὸς σπουδὴν τῆς αἰτίας τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φυσικῶν νόμων, καὶ τέλος τὸ αἰσθητικὸν διαφέρον, συνιστάμενον ἐν

τῇ ἀπολαύσει τῆς καλλονῆς τῆς φύσεως, ἀποτελοῦσι τὰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις τοῦ διαφέροντος πρὸς γνῶσιν τῶν πραγμάτων.

Τὸ δὲ **συμπαθητικὸν διαφέρον**, τὸ ὠθοῦν τὸ παιδίον νὰ συγχαίρῃ καὶ συμπάσῃ μετὰ τῶν συγγενικῶν καὶ φιλικῶν προσώπων ἅτινα ἴτὸ περιστοιχίζουσι, εἶτα τὸ **κοινωνικὸν** διαφέρον ἀποτελοῦν ἐπέκτασιν τοῦ συμπαθητικοῦ διαφέροντος ἐν ὄλῳ τῷ κύκλῳ τῆς κοινωνίας, καὶ τέλος τὸ **θρησκευτικὸν** διαφέρον, ἀποτελοῦν τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα τῆς κλίμακος τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνέρχεται διὰ τὴν φθιάση εἰς τὴν τελειότητα, ἀποτελοῦσι τὰς τρεῖς διαδοχικὰς φάσεις τοῦ διαφέροντος πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀνάπτυξιν,

Αἱ ἕξ αὐταὶ φάσεις τοῦ διαφέροντος δέον ν' ἀποτελῶσι τὸ ἀντικείμενον τῆς συγχρόνου ἢ βαθμηδὸν διαδοχικῆς διδασκαλίας ἐν πᾶσι τοῖς σχολείοις, τόσον τοῖς κατωτάτοις ὅσον καὶ τοῖς ἀνωτέροις ἢ ἀνωνάτοις.

Ἄφ' ἑτέρου τὸ διαφέρον εἶναι ἢ ἄμεσον ἢ ἔμμεσον.

Τὸ ἄμεσον διαφέρον εἶναι τὸ ἐπιβαλλόμενον εἰς τὸν παῖδα διὰ τοῦ ἐπαίνου καὶ τῆς ἐλπίδος ἢ ἀμοιβῆς ἢ τῆς μομφῆς καὶ τῆς ἀπειλῆς ἢ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας. Τοῦτο ἀφίνον τὰς διανοητικὰς δυνάμεις τοῦ παιδίου ἐν καταστάσει παθητικῇ εἶναι ἄγονον. Διὰ τοῦτο ὁ Herbart ζητεῖ διὰ τὰ παιδιά τὴν ἀπ' εὐθείας ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων, καὶ συμφωνεῖ πλήρως πρὸς τὸν Pestalozzi, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σημασίαν τῶν χρωμάτων, σχημάτων καὶ ἤχων. Ἡ ἐπίδειξις τῶν πραγμάτων αὐτῶν τούτων εἶναι πολλῶ προτιμότερα τῆς εἰκόνας, ἢ ὁποία πάλιν εἶναι πολὺ ἀποτελεσματικωτέρα τῆς περιγραφῆς.

Οὕτω διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας θὰ χρησιμοποιηθῶσι ὑπὸ τοῦ διδασκάλου πάντα τὰ μέσα πρὸς τὴν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων: εἰκόνες συμβάντων ἢ μεγάλων ἀνδρῶν, ἐπισκέψεις μουσείων, ἐρειπίων ἢ μνημείων ἱστορικῶν κ. λ. π. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς φυσικῆς ἱστορίας θὰ ἐθισθῇ ὁ μαθητὴς εἰς τὸ νὰ κάμῃ συλλογὰς φυτῶν, ἐντόμων, κ. λ. π. Διὰ τὴν τῆς φυσικῆς θὰ ἐπιδειχθῶσιν τῷ μαθητῇ τὰ ἀπλούστερα φυσικὰ φαινόμενα, καὶ ἡ στοιχειώδης ἐκμετάλευσις τούτων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων π. χ. ἡ χάλαζα, ὁ ἀνεμόμυλος, ὁ ὑδρόμυλος, κ. λ. π. Θὰ ἐξασκηθῇ ὁ μαθητὴς νὰ με-

τρῶ ἀποστάσεις καὶ διὰ διαφόρων παιγνίων κατασκευῆς διαφόρων ἀντικειμένων ὑὰ προετοιμάσῃ τὴν γεωμετρικὴν καὶ μαθηματικὴν ἀντίληψίν του· δι' ἣν προετοιμασίαν ὁ Herbart, ἐπιθυμῶν ὅπως ἀρχίσῃ αὕτη τὸ ταχύτερον, ζητεῖ ὅπως εἰς τὸ ἐν τῷ λίκνῳ ἀκόμη νήπιον ἐπιδεικνύονται διάφορα σχήματα τριγώνων, κ. λ. π. παριστώμενα ὑπὸ στιλπνῶν ἡλῶν ἐπισυρόντων διὰ τῆς στιλπνότητος τὴν προσοχὴν τοῦ νηπίου. Καὶ οὕτω καθεξῆς.

Κατὰ τὴν ἐπίδειξιν ταύτην τῶν ἀντικειμένων ὁ διδάσκαλος ὑὰ καθοδηγήσῃ καὶ ἐκκαθαρίσῃ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀντίληψιν τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς ἀκριβοῦς ἐπιδεικτικῆς περιγραφῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως τοῦ ἀντικειμένου, τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητον διότι τοῦ ἐπιδεικνυομένου ἀντικειμένου συγκειμένου ἐκ διαφόρων στοιχείων, ἡ ἀντίληψις τοῦ μαθητοῦ ἔσται ἐν μέρει συγκεχυμένη.

Ἡ προσοχὴ δ' αὕτη τοῦ παιδίου, ἡ προκαλουμένη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τινος ἀντικειμένου διὰ τῆς ἀπ' εὐθείας τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐπιδείξεως, ὑπομνησκουσα τούτῳ ἄλλα συναφῆ πράγματα προηγουμένως διδαχθέντα αὐτῷ, διευκολύνει, διὰ προπαρασκευαστικῆς οὕτως εἰπεῖν διαθέσεως τοῦ πνεύματος, τὴν ἀντίληψιν τοῦ διδασκόμενου ἀντικειμένου· καὶ ἐπὶ πλέον διὰ τῆς ὑπομνήσεως ταύτης τῶν γνωστῶν ἤδη αὐτῷ πραγμάτων, τὸ ὁδηγεῖ ἀσυναιδήτως εἰς τὴν συσχέτισιν τῶν πραγμάτων.

Οὕτω ἐκ τῶν πρώτων καθηκόντων τοῦ διδασκάλου (καὶ εἶναι πολλὰ τὰ καθήκοντα ταῦτα πρὸς διέγερσιν τοῦ διαφέροντος καὶ τῆς προσοχῆς) εἶναι τὸ νὰ προδιαθέσῃ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διδασκαλίας τὸ πνεῦμα τοῦ μαθητοῦ καταλλήλως πρὸς τὸ διδαχθησόμενον ἀντικείμενον. Οἱ μαθηταὶ ἔρχονται εἰς τὸ σχολεῖον ἀδιάφοροι, παίζοντες, ἢ ἀφηρημένοι, καὶ δὲν σκέπτονται πλέον τὰ ὅσα ἔμαθον τὴν προηγουμένην. Ἐν τῇ οἰκίᾳ των, ἐν τοῖς ὁδοῖς, εἶδον πλεῖστα ἄλλα πράγματα ἀποτρέψαντα τὸ πνεῦμα αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκέψεως εἰς τὰ κατὰ τὴν προηγουμένην ἡμέραν διδαχθέντα πρέπει ὅθεν τὸ πνεῦμα των πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς διδασκαλίας νὰ ἐπανατεύῃ ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐν τῇ καταλλήλῳ διευθύνσει.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς διδασκαλίας δέον νὰ ᾖ ἡ συνοχὴ ἐκάστου μαθήματος μετὰ τῶν προηγουμένων· ἀπότομος μετάβασις ἀπὸ ἑτέρου ζητήματος εἰς ἕτερον ἄσχετον ὑὰ ἦτο σφάλμα σοβαρόν.

Κατὰ τὸν Herbart τέσσαρες εἶναι οἱ διαδοχικοὶ βαθμοὶ ἢ περιόδοι τῆς διδασκαλίας :

Α'. Ἡ αὐτομάτως διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἐπιδείξεως τοῦ πράγματος ἀποκτωμένη γνῶσις.

Β'. Ἡ σύγκρισις καὶ συσχέτισις τοῦ πράγματος τούτου πρὸς ἄλλα παρεμφερῆ.

Γ'. Ἡ συστηματοποίησις δι' ἧς ὁ διδάσκαλος διδάσκει τῷ μαθητῇ ὅτι οὗτος δὲν δύναται νὰ ἀνακαλύψῃ διὰ μόνης τῆς ἰδίας ὑφ' ἑαυτοῦ παρατηρήσεως τοῦ πράγματος.

Καὶ Δ'. Ἡ μεθοδικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἐξέτασις τοῦ πράγματος ἢ τῆς ιδέας ἢ ἡ ἐφαρμογὴ της.

Οὕτω ὁ Herbart ἐκράτινε καὶ κατέστησεν ἐπιστημονικωτέραν τὴν πραγματομάθειαν τοῦ Pestalozzi.

Καθ' ὅσον ἤδη ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν ὁ Herbart ἀκολουθεῖ τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς μεθόδους ὡς καὶ διὰ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν.

Εἶδομεν ἤδη ὅτι τὸ διαφέρον κατὰ τοῦτον δὲν εἶχε μόνον πραγματογνωστικόν, ἀλλὰ καὶ ἠθικόν.

Ἡ διδασκαλία μιᾶς ἠθικῆς ἀρετῆς ὑὰ γίνῃ ὡς καὶ ἡ διδασκαλία ἑνὸς πράγματος διὰ τῆς ἐπιδείξεως μιᾶς τοιούτου εἴδους εἰδικῆς πράξεως, τῆς συγκρίσεως ταύτης πρὸς ἄλλας παρομοίας πράξεις λαμβανομένας ἐκ τῆς γενικεύσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς· π. χ. Διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐγνωμοσύνης ὑὰ γίνῃ :

Α'. Ἐπίδειξις ἢ ἐκθεσις πράξεώς τινος εὐγνωμοσύνης ἐκτελεσθείσης παρὰ μαθητοῦ τινὸς ἢ παρὰ τινος ἄλλου ἀτόμου ἐφ' ὅσον τὸ δυνατὸν γνωστοῦ τοῖς μαθηταῖς (π. χ. κκοίκου τῆς αὐτῆς πόλεως, κλπ.).

Β'. Θέσις πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μαθητῶν ἄλλων παρομοίων πράξεων εὐγνωμοσύνης κατὰ καιροὺς ἐκτελεσθεισῶν.

Γ'. Ὁρισμὸς τῆς εὐγνωμοσύνης.

Δ'. Κατάταξις ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τῆς εὐγνωμοσύνης ἐν τῷ συνόλω τῶν διδαχθεῖσων ἀρετῶν, ἢ ἐρώτησις μαθητοῦ τινος πῶς θὰ ἐνήργει οὗτος ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῇ περιπτώσει ἵνα φανῇ εὐγνώμων.

Εἶδομεν ἐπίσης ὅτι ἡ κυρίως ἠθικὴ διαμόρφωσις ἔπεται τῆς προπαρασκευαστικῆς περιόδου τῆς διοικήσεως τῶν παιδῶν «gouvernement des enfants».

Κατὰ τὴν κυρίαν ταύτην περίοδον ὁ Herbart ἐπιδιώκει διαδοχικῶς πρῶτον τὴν ἀτομικὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειοποίησιν (liberté intérieure), ἣτις συνίσταται ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς συνειδήσεως τῇ προκυπτούσῃ ἐκ τῆς ἁρμονίας τῶν πόθων καὶ τῆς κρίσεως, καὶ εἶτα τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν τὴν ἀφορῶσαν τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ὁμοίους του καὶ βασιζομένην ἐπὶ τῆς καλωσύνης καὶ τοῦ δικαίου.

Ἐν πάσῃ δὲ γενικῶς ἀγωγῇ δηλ. ἐν τῇ διανοητικῇ ὅσον καὶ τῇ ἠθικῇ ἀγωγῇ ὁ Herbart ζητεῖ νῆν ἀγάπην καὶ τὴν εὐμένειαν τοῦ παιδαγωγοῦ πρὸς τὸ παιδίον, ἀπορρίπτων πᾶσαν σκληρότητα τρόπων ἢ λόγων. «Ὁ διδάσκαλος δεόν νὰ ἐνεργεῖ πρὸ πάντων διὰ μεθόδων εὐμενῶν, νὰ ἡξεύρη νὰ γίνηται εὐχάριστος εἰς τὸ παιδίον, καὶ νὰ τῷ ἀρέσῃ διὰ τοῦ διαφέροντος ὕπερ τῷ δεικνύει· νὰ μὴ λησιμονῇ ὅτι πρόκειται οὐχὶ νὰ κάμῃ τὴν θέλησιν, ἀλλὰ νὰ τὴν σχηματίσῃ, νὰ συμμορφωθῇ τέλος ἐν τῇ δράσει του ὡς παιδαγωγοῦ πρὸς τὸ ἐξῆς ὡραῖον ῥητὸν «ἀγαπῶμεν τὸ παιδίον, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ἀγαπῶμεν τὸν μέλλοντα ἄνθρωπον».

Καὶ τέλος ἐπικαλεῖται τὴν ἠθικὴν διαμόρφωσιν τὴν συνδρομὴν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθηήματος τὸ ὁποῖον εἶδομεν ἤδη ὅτι θεωρεῖ ὡς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος. «Ἡ Ἐκκλησία, λέγει, πρέπει νὰ εὐρίσκηται ἐν σχέσει πρὸς τὸ σχολεῖον χωρὶς ὅμως νὰ κυριαρχῇ ἐπ' αὐτοῦ».

Ἐν συνόψει πᾶσα ἐν γένει ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Herbart ἐξερχομένη ἐντελῶς τῶν παλαιῶν μεθόδων τοῦ ἐμπειρισμοῦ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ παιδός.

Ὁ παιδαγωγὸς ὅθεν δεόν νὰ ἦ ψυχολόγος· καὶ ὄχι μόνον τοῦτο,

ἀλλὰ δεδομένου ὅτι ἡ ἀγωγή κατὰ τὸν Herbart πρέπει νὰ εἶναι τὸ συμπέρασμα ὄλων τῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ εἶναι σοφός.

Μέθοδος τοῦ συστήματος Spenser.

Εἶδομεν ὅτι τὸ μέσον τῆς διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ φυσικῆς ἀγωγῆς κατὰ τὸν Spenser, εἶναι ἡ θετικὴ γνῶσις.

Ὁ σχηματισμὸς λοιπὸν ἐνὸς πνεύματος θετικοῦ καὶ πρακτικοῦ εἶναι τὸ μέσον τῆς ἀγωγῆς διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη ἐπιδιώκει τὸν σκοπὸν τῆς, ὅστις πάλιν εἶναι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου.

Θὰ εἶδωμεν ἤδη διαδοχικῶς τὰς μεθόδους διὰ τῶν ὁποίων ἡ θετικὴ ἐπιστήμη ἐφαρμόζεται παρ' αὐτοῦ διὰ νὰ ἐπιτύχη τὴν διανοητικὴν ἠθικὴν καὶ φυσικὴν ἀγωγήν.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διανοητικὴν ἀγωγήν ὁ παιδαγωγὸς πρέπει νὰ διέλθῃ :

1ον). Ἐκ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον.

2ον). Ἐκ τοῦ ἀορίστου εἰς τὸ ὠρισμένον.

3ον). Ἐκ τοῦ συγκεκριμένου εἰς τὸ ἀφηρημένον καὶ

4ον). Ἐκ τοῦ ἐμπειρικοῦ εἰς τὸ δικαιολογητόν.

Ἡ ἀρχὴ τῶν μεθόδων τοῦ Spenser εἶναι ὅτι πρέπει νὰ διδάξωμεν τὸν παῖδα ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερα· πρέπει νὰ τὸν κάμωμεν νὰ εὐρίσκη μόνος. Καὶ ἡ καλλιτέρα μέθοδος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶναι ἡ πραγματομάθεια καὶ ἡ ἐξέγερσις τῆς φυσικῆς περιεργείας τοῦ παιδός.

Αἱ ἐρωτήσεις τῶν μικρῶν παιδίων :

— «Μαμά, τί εἶναι αὐτό ; Μαμά, τί εἶναι ἐκεῖνο ; Μαμά κύταξε τοῦτο».

Εἰς τὰς ὁποίας ἡ μωρὴ Μαρά ἀπαντᾷ δι' ἐνός :

— «Ἄφησέ με ἤσυχον».

Εἶναι πηγὴ ἀνεξάντλητος διὰ τὴν διδασκαλίαν, καὶ τὸ κύριον καθήκον τοῦ παιδαγωγοῦ συνίσταται εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸν παῖδα τὴν περιέργειαν ταύτην.

Ὁ Spenser ὡς καὶ ὁ Herbart ζητεῖ ὅπως ἡ διανοητικὴ ἀγωγή μὴ περιορίζεται εἰς μίαν μόνον εἰδικότητα. Τὴν θέλει εὐρεῖαν ὅσον εἶναι δυνατόν καὶ ὅσον ἐπιτρέπει ἡ βραγεία ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Καθ' ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὴν ἠθικὴν ἀγωγήν ὁ Spenser δὲν ἔγραψε παρὰ ἓν μόνον κεφάλαιον τὸ τῆς πειθαρχίας.

Τὸ σύστημα τῆς πειθαρχίας στηρίζεται ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἀντιδράσεων· κάμνει δηλ. τὸν παῖδα νὰ ὑφίσταται διὰ τινος ἐλαττώσεως τῆς εὐμαρείας τοῦ τὴν τιμωρίαν τῶν λαθῶν του· π. γ. τὸ παιδίον πίπτει ὁ πόνος τὸν ὁποῖον τῷ ἐπροξένησεν ἡ πτώσις του τὸ διδάσκη ὅτι πρέπει νὰ προσέχη εἰς τὰς κινήσεις του.

Ἡ μέθοδος αὕτη ἀποτελεῖ πᾶν ὅ,τι ἔγραψεν ὁ Spenser περὶ τῆς ἀγωγῆς.

Εἶναι τοῦτο ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι ἐπείσθη (ὡς εἴπομεν ἤδη ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ παιδαγωγικοῦ του Σχεδίου) ὅτι διὰ τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ἡ γνῶσις ἡ δεδομένη παρὰ τῆς ἐπιστήμης οὔτε ἡ ἀπ' εὐθείας διδασκαλία τῆς ἠθικῆς ἐπαρκεῖ. Καὶ συνεπῶς ζητεῖ τὴν ἠθικὴν μᾶλλον παρὰ τῆς φύσεως ὡς ὁ Rousseau.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν φυσικὴν ἀγωγήν ὁ Spenser συνιστᾷ τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος διὰ τῶν ἐλευθέρων παιγνίων· δὲν εἶναι θιασώτης κανονικῆς γυμναστικῆς.

Ζητεῖ ἐπίσης διὰ τὸ παιδίον τροφήν ἀρκετὴν καὶ ἐνδύματα ζεστά. Αἱ αὐταὶ μέθοδοι ἐνδείκνυνται ὑπὸ τοῦ Spenser καὶ διὰ τὴν ἀγωγήν τῶν γυναικῶν.

Ζητεῖ δι' αὐτὰς ἀγωγήν εὐχάριστον ἣτις προκαλεῖ τὴν φυσικὴν φαιδρότητα καὶ ἀσκήσιν τοῦ σώματος διὰ τῶν ἐλευθέρων παιγνιδίων.

Καὶ καυτηριάζει δριμέως τὴν μελαγχολίαν τὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπικρατοῦσαν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν θηλέων ἐν Ἀγγλίᾳ.

Εὐρίσκει ἐπίσης νέαν περίστασιν νὰ μεμφθῇ τὴν κλασικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν θηλέων λέγει : « Ποῖος εἶναι ὁ νέος ἐκεῖνος ὅστις ἔπεσε ποτὲ στὰ γόνατα μιᾶς γυναικός, διότι ἤξευρε Ἰταλικά ἢ Γερμανικά ; Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ζητεῖ εἶναι αἱ κόκκιναι παρειαὶ καὶ οἱ λάμποντες ὀφθαλμοί ».

Γενικῶς ὁ Spenser ζητεῖ διὰ τὸ παιδίον εἴτε ἄρρεν εἴτε θῆλυ τὸ νὰ ᾗ εὐχαριστημένον καὶ εὐτυχές.

Ὁ παιδαγωγὸς ὡς καὶ οἱ γονεῖς ὑφείλουσι νὰ τὸ ἀγαπῶσι καὶ νὰ ἀποφεύγωσι τοὺς κακοὺς τρόπους, οἵτινες προκαλοῦσι τὴν ἀντιπάθειαν τοῦ παιδίου πρὸς τὴν ἐκπαίδευσιν καὶ δὲν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ποτὲ τὴν ἐπιτυχίαν.

Ὁ παιδαγωγὸς ὡς καὶ οἱ γονεῖς ὑφείλουσιν ἐπίσης νὰ ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τοῦ παιδὸς πάντα κόπον ὑπερβολικὸν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος. Πρὸ παντός, λέγει, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ φυσικὴ ἀρετὴ τῆς δυνάμεως τοῦ σώματος ἀποτελεῖ μίαν ἰδιότητα δευτερεύουσαν.

Ἐν συνόψει αἱ μέθοδοι τοῦ Spenser στηρίζονται ὡς καὶ αἱ τοῦ Herbart ἐπὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ παιδός. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ εἶναι ἡ βᾶσις τῶν μεθόδων τοῦ Herbart δὲν διαφέρει τῆς φυσικῆς περιεργείας τοῦ παιδός, ἣν μεταχειρίζεται ὡς βᾶσιν τῶν μεθόδων τοῦ Spenser. Καὶ οἱ δύο οὗτοι παιδαγωγοὶ θέτουσιν ὡς κύριον καθῆκον τοῦ διδασκάλου νὰ διατηρήσῃ εἰς τὸν παῖδα τὴν περιέργειαν ταύτην.

Μέθοδοι τοῦ Πλουτάρχου ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τῶν τριῶν ἄλλων μεγάλων παιδαγωγῶν.

Ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο δηλ. τὸ τοῦ καθορισμοῦ τῶν μεθόδων τὸ ἔργον τοῦ Πλουτάρχου : «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» εἶναι ἀτελὲς ἀναφορικῶς πρὸς τοὺς τρεῖς ἄλλους παιδαγωγούς.

Ὁ Πλούταρχος δὲν ὀρίζει τελείως ἀκριβῶς τὰς μεθόδους. Δὲν ὀρίζει ἢ τὸ ἀντικείμενον περὶ ὃ δέον νὰ περιστρέφηται ἡ ἐκπαίδευσιν καὶ ἡ ἀγωγή καὶ ἀφίνει ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰς μεθόδους εἰς τὸν διδάσκαλον.

Φαίνεται ὅτι τὸ «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» ἐγράφει διὰ τοὺς γονεῖς καὶ ὄχι διὰ τοὺς διδασκάλους· μόνον καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς τελευταίους τούτους, ὁ Πλούταρχος ἀπαιτεῖ παρὰ τῶν γονέων νὰ τοὺς ἐκλέγωσι καλῶς.

Ἐπισημασμένη ἡ ἐκλογή τοῦ διδασκάλου, εἶχεν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σημασίαν πολὺ μεγαλειτέραν ἢ τήμερον. Διότι δημοσία ἐκπαίδευσις κεκανονισμένη ὑπὸ τοῦ Κράτους δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν ὑπῆρχον διδάσκαλοι διπλωματοῦχοι ἐξουσιοδοτούμενοι τοῦ Κράτους νὰ διδάσκωσιν.

Ἐκαστος ἠδύνατο κατὰ βούλησιν νὰ λάβῃ τὸν τίτλον τοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ διδασκάλου καὶ ἐδίδασκεν ὅ,τι ἤθελε.

Οὕτω δὲ φυσικῶς τῷ λόγῳ τὰ καλὰ ἢ ἀτυχή ἀποτελέσματα τῆς ἀγωγῆς τῶν παιδίων ἐξηρετάτο σχεδὸν ἀπολύτως ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἐκλογῆς τοῦ διδασκάλου. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Πλούταρχος ἐπιμένει εἰς τὴν ἐκλογὴν ταύτην.

Τοῦ διδασκάλου ὅθεν καλῶς ἐκλεγέντος, ὁ Πλούταρχος δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὰς μεθόδους, ἅς θὰ μεταχειρισθῆ οὗτος διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθητοῦ του· καὶ ἀπευθύνεται ἀποκλειστικῶς πρὸς τοὺς γονεῖς.

Οὕτω αἱ μέθοδοι τῶν ἄλλων παιδαγωγῶν δηλ. ἡ ψυχολογία καὶ ἡ πραγματομάθεια τοῦ Herbart, τοῦ Spenser καὶ τοῦ Rousseau καὶ Pestalozzi δὲν ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου· ἡ τιμὴ τῆς ἐφευρέσεως τῶν μεθόδων τούτων τῆς διδασκαλίας μένει εἰς τοὺς νέους τούτους παιδαγωγούς.

Καθ' ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὰ καθήκοντα καὶ τὰς παιδαγωγικὰς μεθόδους τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς διὰ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῆς διανοητικῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν τέκνων των, οἱ νέοι οὗτοι παιδαγωγοὶ οὐδὲν ἀνεκάλυψαν.

Οὐδὲν ἄλλο ἔκαμαν ἢ νὰ ἐπαναλάβωσιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρεις τὰς ἰδέας τοῦ Πλουτάρχου.

Ὁ Πλούταρχος μέμφεται τὰς μητέρας αἱ ὁποῖαι δὲν θηλάζουσι μόναι τὰ τέκνα των πολὺ πρὶν γεννηθῆ ὁ Rousseau.

Ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος πολὺ πρὶν ἢ ὁ ἀθλητισμὸς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐπανέλθῃ ἐν βαθμῶ ὑπερβολικῶς ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ νεωτερισμοῦ τοῦ Sport. Ἐζήτησε τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματος καὶ ἐμέμφθη τὸν βάνουσον τρόπον πρὸς τοὺς παῖδας.

Διεκήρυξεν τὴν ἀνάγκην τῆς ἀναπαύσεως μετὰ τὴν ἐργασίαν, ἣτις ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ εἶναι πολὺ κουραστική. Καὶ δύναται τις ἀκόμη νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ συμβουλή του, περὶ τῆς ἐναλλάξ χρήσεως τῆς ἐπιεικειᾶς καὶ τῶν ἐπαίνων ἢ μομφῶν, ἀποτελεῖ τὸ σπέρμα τῆς μεθόδου τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν μετὰ 17 αἰῶνας **ψυχολογίαν τοῦ παιδός**, καθὼς καὶ ὅτι ἡ μέθοδος τῶν παραδειγμάτων τὰ ὁποῖα ὁ Πλούταρχος μεταχειρίζεται τόσον ἀφειδῶς ἀποτελεῖ τὸ σπέρμα τῆς πραγματομαθείας.

Ἐν μιᾷ λέξει ἔδωκεν ὅλας τὰς συμβουλὰς, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἐν τῇ προεκταθείσῃ περιληπτικῇ μεταφράσει τοῦ «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς» καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια οὐδὲν ἀπώλεσεν κατὰ τοὺς 17 διαρρυσάντας αἰῶνας οὐδ' ἔχει νὰ φοβῆται ἐκ τῆς δοκιμασίας τῶν αἰῶνων τοῦ μέλλοντος.

Εἶναι αὗται συμβουλαι ἀναφερόμεναι εἰς τὰς τρεῖς περιόδους τῆς ἀγωγῆς τοῦ παιδός τὰς ὁποίας ὁ Πλούταρχος φαίνεται νὰ διακρίνῃ εἰς τὸ «Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς»: τὴν περίοδον τῆς πρώτης ἡλικίας, τὴν περίοδον καθ' ἣν παραδίδεται ὁ παῖς εἰς τὸν διδάσκαλον καὶ τὴν περίοδον τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας.

Τέλος ὁ Πλούταρχος τελειώνει τὸ ἔργον του διὰ μιᾶς παρατηρήσεως, δι' ἣν ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ πραγματοποίησις ὅλων αὐτῶν τῶν παιδαγωγικῶν προσπαθειῶν εἶναι ἀδύνατος. Εἶναι προφανὲς ὅτι λέγων τοῦτο ὁ Πλούταρχος ἀφίνει νὰ ἐννοηθῆ ὅτι ἡ τελειότης ἢ ἡ ἀπόλυτος ἀρετὴ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἀπραγματοποίητος, καὶ ζητεῖ ἐκ μέρους τῶν γονέων καὶ τοῦ παιδαγωγοῦ προσπάθειαν ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλειτέραν ἣτις θὰ καταλήξῃ εἰς σχετικὴν τινα τελειότητα. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὁ Πλούταρχος δὲν εὐρίσκειται περισσότερον ἐν τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ πραγματικότητι παρ' ὅτι ὁ ποιητὴς Rousseau καὶ ὁ Herbart καὶ ὁ Spenser οἱ θαυμασταὶ τοῦ θετικισμοῦ ;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐν συνόψει ὁ Πλούταρχος ὅσον ἀφορᾷ τὸν σκοπὸν τῆς ἀγωγῆς εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς τρεῖς ἄλλους παιδαγωγούς· θέτει καὶ αὐτὸς ἐπίσης ὅπως ἐκεῖνοι ὡς σκοπὸν τὴν ἀρετὴν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέσα δι' ὧν θὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν φαίνεται πληρέστερος τῶν ἄλλων στηρίζων τὴν ἀγωγὴν ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς βαθείας γνώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων.

Καθ' ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς μεθόδους τῆς διδασκαλίας δὲν τὰς ὀρίζει τελείως· οἱ τρεῖς ἄλλοι παιδαγωγοὶ πειρῶνται νὰ τὰς ὀρίσωσι καὶ χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εἴπωσιν ὅτι τὰς ὤρισαν ἐντελῶς, τοῦλάχιστον συνετέλεσαν εἰς τὸν κλονισμὸν ἑνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ὑπεράγαν ἤδη παλαιοῦ καὶ μὴ ἀνταποκρινομένου πλέον εἰς τὰς ἀνάγκας, τοῦ βίου τῆς σήμερον· ἡ τιμὴ διὰ τοῦτο ἀνήκει εἰς αὐτούς.

Βεβαίως ἡ σύγκρισις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων δὲν γίνεται ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ εὐρεθῇ τις μεταξὺ τῶν φιλοσόφων εἶναι ὁ ὑπέρτερος· γίνεται μὲ τὸν σκοπὸν νὰ εὐρεθῇ ἡ ἀλήθεια.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν μνήμην ἐκάστου τούτου δικαιοσύνη· καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην νομίζω δὲν εἶναι δίκαιον νὰ μὴ μνημονεύηται τὸ ὄνομα τοῦ Πλουτάρχου μεταξὺ τῶν μεγάλων παιδαγωγῶν.

Ἐὰν εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ νέοι παιδαγωγοὶ ἐσημείωσαν πρόοδόν τινα ἐν τῇ παιδαγωγικῇ, εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι ἡ πρόοδος αὕτη δὲν εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸ μακρὸν διάστημα τῶν 18 αἰώνων τῶν παρελθόντων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλουτάρχου· καὶ εἶναι ἀκόμη πολὺ μακρὰν τῆς ἀφίξεως εἰς μίαν σχετικὴν τελειότητα.

Πρέπει νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν :

Ὁ Πλούταρχος δικαιούται νὰ κατέχῃ μίαν θέσιν μεταξὺ τῶν Μεγάλων Παιδαγωγῶν· τὸ «Περὶ παίδων ἀγωγῆς» ἔργον του ὡς ὅλαι αἱ λοιπαὶ ἀστείρευτοι πνευματικαὶ πηγαὶ τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος δύναται ἀκόμη νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα.

ΤΕΛΟΣ